

MIROŚLAW MIELCZAREK

WYKLUCZENIE EDUKACYJNE JAKO JEDNO Z ZAGROŻEŃ WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO NIELETNICH Z MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH

WPROWADZENIE

Współcześnie wykluczonym może stać się niemal każdy, kto pozbawiony jest pełnej partycypacji w życiu społecznym (Mrózek, 2014, s. 46). W społeczeństwie wiedzy posiadanie dyplomu ukończenia szkoły wyższej stało się absolutnym minimum, jakie musi spełniać jednostka. Brak posiadania wykształcenia jest równoznaczny z wykluczeniem ze społeczności, gdzie wiedza pełni podstawę ekonomicznego rozwoju oraz jest ważniejszym zasobem na rynku pracy. Praca powinna być nie tylko źródłem dochodu, lecz także własnej satysfakcji, pasji oraz polem do realizowania własnych zainteresowań i rozwoju osobistego. Moment, w którym przychodzi podjąć decyzję o kształceniu zawodowym, powinien być procesem decyzyjnym trwającym dłuższy czas. Jest to niezmiernie ważne, ponieważ wybór właściwego zawodu rzutuje nie tylko na naszą karierę zawodową, ale również na życie osobiste (Kukła, 2012, s. 173). O ogromnym wpływie wykształcenia na szanse życiowe pisał w okresie międzywojennym S. Rychliński (za: Długosz, 2013, s. 153). Uważał on, że „wykształcenie staje się w coraz większym stopniu nieodzownym warunkiem kariery życiowej. Nawet majątek sam przez się rozstrzyga obecnie o karierze tej w nierównie mniejszym stopniu niż dawniej” (Rychliński, 1976, s. 227). W podobnym tonie wypowiedział się P.A. Sorokin, który edukację traktował jako jeden z kanałów aktywności społecznej. Jego zdaniem, znaczenie edukacji będzie rosło wraz z rozwojem społeczeństw, a od poziomu wykształcenia będzie zależała pozycja społeczna jednostki. Jak stwierdził: „[...] bez dyplomu ukończenia uniwersytetu

czy college'u jednostka nie może być faktycznie zatrudniona czy mianowana na wysokie stanowisko czy to w hierarchii rządowej, czy to w wielu innych sferach" (Sorokin, 2009, s. 166). W prezentowanym tekście zwrócono uwagę na wykluczenie edukacyjne młodzieży niedostosowanej społecznie. To grupa osób nazywana nieletnimi, wobec których sąd zastosował środek wychowawczy w postaci umieszczenia w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym (MOW) (Dz.U. 1982, nr 35, poz. 228).

1. WYKLUCZENIE EDUKACYJNE JAKO ELEMENT WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

Wykluczenie społeczne (ekskluzja społeczna) na początku XXI wieku stało się jedną z podstawowych bolączek i trosk społecznych w krajach wspólnoty europejskiej. Powstaje ono w wyniku różnego rodzaju nierówności, które prowadzą do izolacji z życia społecznego. Dotyczy wszystkich gospodarek i w dużej mierze jest niezależne od rozwoju ekonomicznego państw członkowskich Unii Europejskiej (Sobczak, 2016, s. 9). Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu jest priorytetem polityki wspólnoty w sferze społecznej (Belcer, 2013, s. 9). Problematyka ta okazała się być tak ważna, że Komisja Europejska 2010 rok ogłosiła na całym terytorium Unii Europejskiej *Rokiem Zwalczania Ubóstwa i Wykluczenia Społecznego*.

Termin „wykluczenie społeczne” zyskał na popularności na przełomie ostatniej dekady. Zastąpił wcześniejsze konstrukty pojęciowe „ubóstwa” i „podklasy”. Pojęcie to jest definiowane najczęściej jako brak uczestnictwa lub niezdolność do brania udziału w ważnych sferach życia zbiorowego, w tym społecznego, politycznego, kulturowego i gospodarczego. To także niezdolność do podejmowania podstawowych aktywności charakterystycznych dla danego społeczeństwa (Pokrzywa, 2014, s. 163; Frąckiewicz, 2005, s. 13). Wykluczenie społeczne oddziałuje negatywnie na jakość kapitału ludzkiego, ogranicza aktywność, przedsiębiorczość, innowacyjność, ale też podnosi koszty utrzymania państwa (Frysztacki, 2000, s. 26). Należy je uznać za problem natury społecznej, gdyż niewątpliwie stanowi swoiste zagrożenie dla wartości, norm społecznych, ogólnego porządku społecznego, reguł instytucjonalnych, a w skrajnych przypadkach jest groźne dla trwania społeczeństwa jako takiego.

W raporcie Komisji Europejskiej wykluczenie społeczne ujęto w kategorii procesu, w wyniku którego pewne jednostki są spychane na peryferie (margines) społeczeństwa. Czynniki, utrudniające pełne zaangażowanie takich

osób w życie społeczne, powiązane są z ubóstwem, brakiem podstawowych kwalifikacji, kompetencji, a przede wszystkim z niemożnością ich zdobywania oraz dyskryminacją. Proces ten uniemożliwia ludziom znalezienie pracy, separuje od aktywności społecznej sieci i wspólnoty, negatywnie przekłada się na uzyskanie wykształcenia. Osoby takie często czują się bezsilne, niezdolne do wpływania na decyzje ingerujące w ich życie osobiste, mają ograniczony dostęp do władzy i organów decyzyjnych (Nowak, 2012, s. 21; Grotowska-Leder, 2005, s. 30-31; Jarosz, 2008a, s. 8). Wykluczenie społeczne to ciąg postępujących zmian lub też ograniczeń rzutujących na możliwości uczestnictwa w życiu politycznym, gospodarczym, kulturalnym i społecznym (Rosa, 2017, s. 245; Nowak, 2008, s. 10-11; Bąbka, 2014, s. 93). Przywołaną definicję można nazwać pozytywną, ponieważ wskazuje ona, iż proces ten jest odwracalny. Warto w tym miejscu wymienić również grupy podatne na wykluczenie społeczne: dzieci oraz młodzież ze środowisk zaniedbanych; dzieci wychowujące się poza rodziną; kobiety, które samotnie wychowują swoje dzieci i te pozostające poza rynkiem pracy; ofiary przemocy rodzinnej; osoby o niskich kwalifikacjach; bezrobotne; funkcjonujące w trudnych warunkach mieszkaniowych; niepełnosprawni i psychicznie chorzy; ludzie starsi i samotni; opuszczający zakłady karne; imigranci. W te wyznaczniki wpisują się nieletni umieszczeni w MOW. Są to bowiem wychowankowie zaniedbani wychowawczo, dość często dorastający w pieczy zastępczej (instytucjonalnej lub rodzinnej), których rodzice mają ograniczone prawa rodzicielskie lub zostali ich pozbawieni, a także nadużywają alkoholu oraz nie podejmują pracy zarobkowej. To także dzieci i młodzież z doświadczeniami przemocy psychicznej i fizycznej ze strony swoich bliskich, gdzie rozwój odbywał się w niesprzyjających warunkach socjalno-bytowych.

Wykształcenie jest jednym z podstawowych elementów, decydujących o możliwościach wypełniania ról społecznych, ale i o uczestnictwie lub wykluczeniu społecznym. Wykluczenie edukacyjne jest zatem jednym z aspektów wykluczenia społecznego (Kozarzewski, 2008, s. 138). Wskazują na to chociażby prace takich autorów, jak Z. Kwieciński, P. Kozarzewski, J. Grotowska-Leder, czy M. Jarosz (Długosz, 2013, s. 155). Ta ostatnia pisała, że „marginalizacja i wykluczenie społeczne są jednym z ważniejszych wątków analiz socjologicznych ześrodkowanych na nierównościach społecznych, materialnych i edukacyjnych, dziedziczeniu statusu rodziny – i innych wymiarach syndromu nieprzystosowania” (Jarosz, 2008b, s. 11). Samo pojęcie wykluczenia edukacyjnego oznacza „bardzo niski poziom wykształcenia, powodujący niezdolność do uczestnictwa w ważnych aspektach życia zbiorowego: społecznych, politycznych, gospodarczych”

(Muras, 2006). Pisząc o wykluczeniu edukacyjnym, należy wskazać czynniki utrudniające dostęp do edukacji. Można wśród nich wymienić: czynnik finansowy; brak aspiracji edukacyjnych; słabą jakość na niższych poziomach edukacyjnych w mniejszych miejscowościach i na wsiach (Kozarzewski, 2008, s. 146-153; zob. też: Włodarczyk, Gańko, 2011, s. 63).

Aspiracje edukacyjne są wypadkową kapitału kulturowego, jaki posiadamy za sprawą pochodzenia rodzinnego. Szkoła nie może w pełni zrównoważyć wpływu wywieranego przez dom rodzinny na jednostkę, a co za tym idzie na jej osiągnięcia i karierę edukacyjną. Jedną z większych barier edukacyjnych jest brak motywacji do nauki u dzieci, które są demotywowane przez swoje środowisko rodzinne lub też motywowane w sposób nieadekwatny do indywidualnych możliwości. Jest to charakterystyczne przede wszystkim dla dzieci z ubogich rodzin. Z drugiej strony barierę kariery edukacyjnej mogą stwarzać także rodzice dobrze sytuowani i wykształceni, dbający o jak najlepsze warunki kształcenia swoich dzieci. Tutaj problemem jest to, iż system oświaty nie potrafi wyrównać przewagi, jaką prezentują rodzice wobec systemu edukacyjnego, w konsekwencji czego takie dzieci nie kształcą się na poziomie edukacyjnym adekwatnym do swoich możliwości oraz wymagań edukacyjnych rodziców (Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD PISA, 2009; Domalewski, 2006, s. 236). Alarmujące jest, że w wyniku niskich aspiracji edukacyjnych dzieci i młodzieży dochodzi do swoistej autoselekcji, która dominiuje w polskim systemie oświaty nad selekcjami szkolnymi (zewnętrznymi, kierowanymi). Dużą rolę pełni także status pochodzenia rodziny. W sposób zdecydowany przekłada się on na plany młodzieży związane z wyborem szkoły.

Z badań wynika, że status społeczny jest dziedziczony z pokolenia na pokolenie (Warzywoda-Kruszyńska, 2011; Górniak, 2007, s. 15). Wykształcenie dzieci oraz ich pozycja społeczna w dużym stopniu są determinowane przez kwalifikacje i zawód rodziców. Jest to prawidłowość dość uniwersalna, jednakże w różnych grupach społecznych wskaźnik dziedziczenia pozycji społecznej może być statystycznie różny. Duże znaczenie mają także warunki nauki wyznaczane możliwościami, jakie daje dostępność i system edukacji. Niski poziom wykształcenia to jeden z głównych korelatów ubóstwa. Dlatego jedną z ważniejszych ról odgrywa dostępność do systemu edukacji i możliwość zdobycia odpowiedniego wykształcenia. Należy podkreślić, że dzieci wywodzące się z rodzin uboższych są narażone na bariery edukacyjne. Wyróżniamy bariery kulturowe i społeczne, takie jak niedocenianie wartości edukacji („wynoszone z domu”), zbyt szybkie osiągnięcie samodzielności, czy wczesne wkraczanie na drogę zawodową oraz psychologiczne, a wśród nich: zaniżona samoocena, brak pewności siebie, ale i wiary we własne możliwości.

Wykluczenie edukacyjne wydaje się być ważnym zagadnieniem, gdy jest analizowane w kontekście dzieci i młodzieży przez wzgląd na dziedziczenie statusu społeczno-kulturowego, na który niewątpliwie składa się wykształcenie. Jednym z głównych zadań powszechnego systemu edukacji w Polsce jest wyrównywanie szans edukacyjnych, a przez to dostęp do ogólnodostępnej edukacji na poziomie podstawowym (również przedszkolnej). Zabieg ten ma przyczyniać się do niwelowania różnic społecznych wśród dzieci i młodzieży oraz zapobiegać dziedziczeniu wykluczenia społecznego. Istotne działania w tym kierunku podjęła Komisja Europejska, która uznała, iż rzetelny i powszechny dostęp do edukacji podstawowej oraz przedszkolnej ma stanowić narzędzie do przeciwdziałania nierównościom wynikającym z płci, miejsca zamieszkania, dochodów, czy pochodzenia społecznego.

Jak zaznaczono, system edukacji w Polsce jest powszechny, co oznacza, że każda jednostka ma prawo pobierać naukę do 18 roku życia. Dzieci i młodzież, będące w tym wieku, podlegają również obowiązkowi szkolnemu. Obowiązek ten spoczywa przede wszystkim na władzach publicznych, które swoim obywatelom powinny zapewnić równy dostęp do wykształcenia. Mówi o tym m.in. treść art. 70 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, lecz także Konwencja o Prawach Dziecka w art. 28 (Dz.U. z 1997, nr 78, poz. 483, art. 70; Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526, art. 28). Polskie konstytucyjne gwarancje powszechnego i bezpłatnego dostępu do edukacji mają swoje umocowanie w przepisach prawa międzynarodowego (Bednarek-Michalska, 2005): *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ z 1948 roku, Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych.*

2. METODA

Przedmiotem podjętych badań uczyniono wykluczenie edukacyjne jako jedno z zagrożeń wobec nieletnich umieszczonych w MOW. Natomiast celem postępowania badawczego było poznanie oferty edukacyjnej nieletnich z MOW pod kątem wykluczenia edukacyjnego. Na potrzeby badań skonstruowano problem badawczy, który zawarł się w pytaniu: czy, a jeżeli tak, to w jakim stopniu nieletni z MOW są wykluczeni edukacyjnie? Badania zrealizowano za pomocą monografii pedagogicznej, którą uzupełniono o technikę analizy dokumentów. Narzędzie badawcze stanowił autorski arkusz danych w formie tabeli składający się z sześciu części uwzględniających: liczbę porządkową; typ placówki; rodzaj placówki; rodzaj szkoły; przeznaczenie dla płci; zawód

w jakim jest prowadzona nauka. Za wyborem takiego postępowania badawczego przemawiało to, że „monografia to metoda badań, której przedmiotem są instytucje wychowawcze w rozumieniu placówki lub instytucjonalne formy działalności wychowawczej [...]” (Pilch, Bauman, 2004, s. 76). Materiał do badań pozyskano z Ośrodka Rozwoju Edukacji (ORE) w Warszawie, który umożliwił przeanalizowanie oferty edukacyjnej wszystkich MOW działających na terenie Polski. Badania zostały poprzedzone wystosowaniem do ORE odpowiedniego pisma umożliwiającego realizację projektu.

3. WYKLUCZENIE EDUKACYJNE NIELETNICH Z MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH

Kwestia wykluczenia edukacyjnego nieletnich niedostosowanych społecznie w literaturze przedmiotu jest pomijana. Jedną z nielicznych publikacji w tym zakresie pojawiła się na łamach czasopisma *Chowanna*, wydawanego przez Uniwersytet Śląski, autorstwa A. Czerkawskiego (2012, s. 109-120). W przywołanej publikacji podkreślono, że wykluczenie edukacyjne wskazanej grupy można rozpatrywać na kilku płaszczyznach. Na pierwszej znalazły się dzieci i młodzież jako osoby niedostosowane społecznie, pobierające naukę w powszechnym systemie edukacyjnym. Druga płaszczyzna łączy się z ograniczonymi lub zablokowanymi możliwościami swobodnego dostępu do edukacji. I wreszcie odnosi się do kształcenia młodzieży niedostosowanej społecznie, umieszczonej w instytucjonalnym systemie resocjalizacji, lecz nie bezpośrednio wobec wychowanków MOW.

Jak pokazują badania i statystyki, dla wielu uczniów niedostosowanych społecznie charakterystyczna jest drugoroczność szkolna (por. Noszczyk-Bernasiewicz, Bernasiewicz, 2012). Z badań G. Miłkowskiej wynika, że wykluczenie dotyka właśnie najczęściej te dzieci i młode osoby, które dopuszczają się popełniania czynów zabronionych, palą papierosy, zażywają środki psychoaktywne, mają niską samoocenę lub zawyżoną i nierealistyczną. To także dzieci wychowywane w rodzinach rozbitych, a dobitniej – patologicznych. To zwykle dzieci i młodzież niewspomagający działań wychowawczych oferowanych wobec nich przez placówkę (Miłkowska, 2005, s. 499). Wiele przywołanych cech dzieci wykluczonych jest charakterystyczna dla jednostek niedostosowanych społecznie (Ilnicka, 2008, s. 27). Są to osoby, które również są wykluczone z życia szkoły, mają niski status socjometryczny w klasie szkolnej, przeważnie są odrzucane bądź izolowane przez rówieśników, w tym źle postrzegane

przez nauczycieli. Absencja szkolna takich uczniów plasuje się na wysokim poziomie, uwydatniają się problemy w zachowaniu wobec rówieśników oraz nauczycieli. Negatywizm szkolny często współwystępuje ze złymi ocenami, pojawia się niechęć do jakiegokolwiek nauki.

Kwestią sporną jest czy szkolny system wychowawczy, a często jego brak, przyczynia się do kształtowania niedostosowania społecznego lub też wzmacnia i utrwała zachowania niepożądane ze społecznego punktu widzenia. Jak zauważył A. Czerkawski, szkoła za nieumiejętność pedagogicznego obcowania z uczniami staje się „areną”, na której młodzi ludzie realizują swoje dewiacyjne zachowania” (Czerkawski, 2012, s. 114). Trudności, przejawiające się u uczniów niedostosowanych społecznie do etosu szkoły, są przejawiane jako opryskliwość, agresja, przekora, lekceważenie poleceń. Środowisko szkolne jest swoistą „wylegarnią” przypadków wagarowania, zachowań destruktywnych, dręczenia, ale też bezosobowych, a wręcz nieprzyjaznych relacji na linii uczeń–nauczyciel. Są to czynniki powodujące odmowę uczęszczania do szkoły, a w rezultacie absencję szkolną (Pospiszyl, 2001, s. 53). Nadmierna absencja szkolna, potocznie nazywana wagarami, stanowi jeden z podstawowych powodów gromadzenia się zaległości szkolnych. Wagarowanie to początek niebezpiecznego procesu, jakim jest odrzucenie szkoły (Mielczarek, 2020). Niepowodzenia szkolne są jednym z pierwszych symptomów niedostosowania społecznego, a w dalszej perspektywie przestępczości. Trudności szkolne, przejawiające się w opóźnieniu szkolnym oraz wagarach, wyprzedzają o kilka lat sprawę sądową. Dlatego trzeba je traktować jako istotne, wczesne i niebezpieczne symptomy niedostosowania społecznego.

Współcześnie wykształcenie dość mocno akcentuje położenie społeczne jednostki i to ono wyznacza perspektywy życiowe w globalnym świecie. Brak wykształcenia to również jeden z czynników marginalizacji. Legitymowanie się odpowiednim dyplomem edukacyjnym zmniejsza zagrożenie bezrobociem, niską jakością życia i biedą. Wykształcenie jest gwarantem na dynamicznie rozwijający się świat i niepewne czasy. Pośród ludzi z wyższym wykształceniem odsetek bezrobocia jest wciąż niższy, wynagrodzenia są wyższe, łatwiej też o znalezienie pracy. Odpowiednie kwalifikacje edukacyjne zapewne nie dają pewności osiągnięcia sukcesu, jednakże ich brak gwarantuje porażkę (Długosz, 2013, s. 154-155). Nader często podkreśla się, że w obecnych czasach grupę ryzyka stanowią absolwenci szkół zawodowych. Zwrócił na to uwagę Z. Kwieciński, konkludując, że „dla znacznej części młodzieży znaleźć się na progu zasadniczej szkoły zawodowej oznacza poczucie wyrzucenia przez los, przez środowisko, przez szkołę, przez własne zaniedbania na dramatyczną trajektorię

prowadzącą do upadku, do bycia na stałe tym gorszym, tym na dole, stale zagrożonym, a może nigdy szczęśliwym i może zawsze bezradnym w tym kolorowym, migotliwym świecie ofert konsumpcyjnych i radosnych, bawiących się, cieszących się życiem ludzi wykształconych i zamożnych, znanych z ulicy, reklam, seriali telewizyjnych i kolorowych tygodników” (Kwieciński, 2002, s. 12).

Warto wokół podniesionego wątku postawić pytanie: Czy nadal tak będzie po zmianie systemu edukacji, którego końcowym efektem była likwidacja szkół zawodowych i utworzenie w ich miejsce branżowych szkół I i II stopnia? Należy zaznaczyć, iż spora część młodzieży niedostosowanej społecznie w myśl nowego systemu uczęszcza do szkół branżowych. Oferta edukacyjna w tym zakresie jest szeroka, o czym można się przekonać przeglądając oferty edukacyjne MOW na stronie internetowej ORE w Warszawie, pełniącego rolę centralnego systemu kierowania do wskazanej placówki. A zatem powstaje drugie pytanie: Czy taka młodzież jest narażona na wykluczenie społeczne przez wzgląd na dyplom edukacyjny predysponujący najczęściej do pracy na niższych szczeblach zawodowych? Odpowiedzi na te pytania wydają się być trudnymi i wielce prawdopodobne, że będą swoistą rekonsumpcją, a więc zasadą ponownego użycia, w tym wypadku utartych już schematów.

Z badań własnych, których podstawę stanowią dane pozyskane z ORE wynika, że w lipcu 2021 roku na terenie Polski funkcjonowało ogółem 94 MOW. Ich struktura dzieli się zasadniczo na dwa typy: resocjalizacyjno-wychowawcze (N=72) przeznaczone dla młodzieży niedostosowanej społecznie w normie intelektualnej oraz resocjalizacyjno-rewalidacyjne (N=22) dla młodzieży niedostosowanej społecznie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. MOW mogą również łączyć swoje zadania, tzn. funkcjonować równocześnie jako placówka resocjalizacyjno-wychowawcza i resocjalizacyjno-rewalidacyjna. W czasie prowadzenia badań takich ośrodków funkcjonowało ogółem 22, co oznacza, że każda placówka resocjalizacyjno-rewalidacyjna pełniła również funkcję resocjalizacyjno-wychowawczą. W poprzednich latach takie praktyki były stosowane na mniejszą skalę. Najczęściej MOW są prowadzone osobno dla chłopców (N=56) i osobno dla dziewcząt (N=28), ze sporą przewagą tych pierwszych. W dużo mniejszym stopniu występują placówki o charakterze koedukacyjnym, gdzie równocześnie przebywają chłopcy i dziewczęta (N=10). Struktura MOW dzieli się głównie ze względu na płeć oraz stopień sprawności intelektualnej. Są one również kategoryzowane pod względem rodzaju, gdyż mogą funkcjonować jako placówki publiczne – państwowe (N=67) i niepubliczne – prywatne (N=27). Zakładanie i prowadzenie MOW o charakterze publicznym to zadanie własne powiatu. Z kolei ośrodki niepubliczne mogą być zakładane

przez osoby prawne i fizyczne. Prowadzenie i powoływanie MOW oraz zasady ich działalności określają odpowiednio przepisy zawarte w ustawie o systemie oświaty oraz wydane na ich podstawie akty wykonawcze.

Zasadniczym celem powołania MOW jest eliminowanie przyczyn oraz przejawów niedostosowania społecznego u nieletnich, umożliwienie zdobycia im wykształcenia, wychowanie w poczuciu odpowiedzialności, wpajanie wartości patriotycznych i prospołecznych. To także zapewnienie bezpiecznych warunków do nauki i wychowania, przygotowanie do samodzielnego życia zgodnego z powszechnie obowiązującymi normami prawnymi oraz społecznymi. Instytucje resocjalizacyjne, jakimi są MOW, z reguły mają charakter otwarty i zwykle nie posiadają barier izolacyjnych. W swej strukturze przypominają ogólnodostępne szkoły z internatem. Na terenie MOW działają szkoły podstawowe, szkoły branżowe, technika, licea ogólnokształcące. Na pracowników ośrodków wychowawczych składa się kadra zarządzająca, pedagogiczna (wychowawcy, nauczyciele), psychologowie, terapeuci, pracownik socjalny, pielęgniarka, instruktorzy zajęć specjalistycznych. MOW od 2004 roku znajdują się w kompetencjach Ministerstwa Edukacji i Nauki (wcześniej Ministerstwa Edukacji Narodowej) po przejściu ich z resortu polityki społecznej.

Nieletni, umieszczeni w MOW, pobierają naukę na różnych szczeblach edukacji, w tym przygotowującej do zawodu. Dla takiej młodzieży organizuje się kształcenie specjalne. W skład każdego MOW wchodzi co najmniej szkoła podstawowa specjalna lub szkoła ponadpodstawowa specjalna. Szczegółowy rozkład poszczególnych typów szkół zilustrowano w tabeli 1.

Tabela 1. Kształcenie edukacyjne w MOW na rok szkolny 2021/2022

Rodzaj szkoły	Dziewczęta	Chłopcy	Koedukacja	Ogółem [N]
Szkoła Podstawowa	20	53	6	79
Branżowa Szkoła I stopnia	20	43	7	70
Branżowa Szkoła II stopnia	0	1	0	1
Technikum	2	2	1	5
Liceum Ogólnokształcące	6	7	4	17

Źródło: badania własne.

Z pozyskanych informacji wynika, że MOW w roku szkolnym 2021/2022 najczęściej prowadziły kształcenie na poziomie szkoły podstawowej – N=79. Nieco mniej ośrodków kształciło w branżowych szkołach I stopnia – N=70. Z kolei edukację w liceum ogólnokształcącym oferowało 17 placówek, w technikum

– N=5, natomiast tylko jeden MOW kształcił w branżowej szkole II stopnia. Dane nie sumują się do ogólnej liczby wszystkich 94 MOW, co wskazuje na to, że większość placówek kształciła nie tylko na jednym poziomie edukacji. Przeprowadzone analizy dowodzą również, że edukacja w MOW na poziomie szkoły ponadpodstawowej koncentrowała się w znacznej mierze na kształceniu zawodowym nieprzygotowującym do egzaminu maturalnego.

Tabela 2. Oferta edukacyjna MOW dla dziewcząt w roku szkolnym 2021/2022

Lp.	Zawód	Liczba [N]
1	Cukiernik	3
2	Kucharz	21
3	Krawiec	6
4	Fryzjer	10
5	Sprzedawca	3
6	Technik Żywnienia i Usług Gastronomicznych	1
7	Technik Usług Fryzjerskich	1
8	Technik Handlowiec	1
9	Technik Logistyk	1

Źródło: badania własne.

Najwięcej MOW kształciło dziewczęta w zawodzie kucharz – N=21, a następnie fryzjer – N=10. Kolejnych sześć placówek oferowało kształcenie w zawodzie krawiec. Trzy MOW edukowały przyszłych cukierników i sprzedawców. Z kolei pojedyncze placówki kształciły w takich profesjach, jak technik żywnienia i usług gastronomicznych, technik usług fryzjerskich, technik handlowiec i technik logistyk.

Tabela 3. Oferta edukacyjna MOW dla chłopców w roku szkolnym 2021/2022

Lp.	Zawód	Liczba [N]
1	Cukiernik	3
2	Kucharz	29
3	Piekarz	3
4	Murarz-Tynkarz	5
5	Monter Zabudowy i Robót Wykończeniowych w Budownictwie	11

6	Stolarz	13
7	Ślusarz	9
8	Fryzjer	3
9	Mechanik Pojazdów Samochodowych	8
10	Elektryk	2
11	Mechanik – Monter Maszyn i Urządzeń	3
12	Ogrodnik	1
13	Operator Maszyn w Przemśle Włókienniczym	1
14	Lakiernik Samochodowy	2
15	Magazynier Logistyk	1
16	Blacharz	1
17	Blacharz Samochodowy	1
18	Elektromechanik Pojazdów Samochodowych	2
19	Elektromechanik	2
20	Technik Informatyk	1

Źródło: badania własne.

Oferta edukacyjna MOW dla chłopców, podobnie jak u dziewcząt, najczęściej sprowadzała się do kształcenia w zawodzie kucharz – N=29. Następnie w zawodzie stolarz kształciło 13 placówek, monter zabudowy i robót wykończeniowych w budownictwie – N=11, ślusarz – N=9, mechanik pojazdów samochodowych – N=8, murarz-tylnik – N=5. Trzy ośrodki edukowały w profesji cukiernik, piekarz, fryzjer, mechanik – monter maszyn i urządzeń, zaś dwa przyszłych elektryków, lakierników samochodowych, elektromechaników pojazdów samochodowych i elektryków. Pojedyncze MOW kształciły chłopców w zawodach: ogrodnik, operator maszyn w przemyśle włókienniczym, magazynier logistyk, blacharz, blacharz samochodowy oraz technik informatyk.

Kształcenie zawodowe w MOW dla dziewcząt odbywało się w 22 na 28 takich placówek. Natomiast dla chłopców edukacja zawodowa była prowadzona w 51 MOW na wszystkich 56. Na 10 koedukacyjnych MOW kształcenie zawodowe występowało w 7 placówkach. Oferta kształcenia zawodowego była bardziej urozmaicona w MOW dla chłopców, ponieważ mogli się oni kształcić w 20 profesjach, a dziewczęta tylko w 9. Zapewne pośrednio wynika to z większej liczby placówek dla chłopców.

By sprawdzić w jaki sposób edukacja w MOW odpowiada współczesnemu rynkowi pracy przeanalizowano witryny internetowe kilku popularnych portali zawierających oferty zatrudnieniowe.

Tabela 4. Zapotrzebowanie rynku na pracę

Oferty pracy	Kształcenie zawodowe w MOW
Fryzjer	Fryzjer, Technik Usług Fryzjerskich
Sprzedawca	Sprzedawca
Ślusarz	Ślusarz
Informatyk	Technik Informatyk
Mechanik Pojazdów Samochodowych	Mechanik Pojazdów Samochodowych, Blacharz Samochodowy, Lakiernik Samochodowy, Elektromechanik Pojazdów Samochodowych, Elektromechanik
Pracownik Budowlany	Murarz-Tynkarz, Monter Zabudowy i Robót Wykończeniowych w Budownictwie

Źródło: badania własne.

Z tabeli 4 wynika, że niektóre zawody, nauczane w MOW, od dłuższego czasu są pożądane nie tylko na polskim rynku pracy, lecz także poza jego granicami. Niepokojące jest jednak to, że w takim zawodzie, jak informatyk, kształciła zaledwie jedna placówka i to tylko chłopców. Tym samym jest to zawód, który za sprawą informatyzacji środowiska i społeczeństwa oferuje spore możliwości zatrudnienia oraz wysokie wynagrodzenie. Z danych można ponadto wnioskować, że rynek pracy ukierunkowany jest głównie na profesje typowo rzemieślnicze, a więc takie, których nauka odbywa się na poziomie szkolnictwa branżowego. Koresponduje to z ofertą edukacyjną MOW, gdzie w przeważającej większości edukacja ponadpodstawowa jest prowadzona w branżowych szkołach I stopnia.

ZAKOŃCZENIE

Zrealizowane badania pokazały, że nieletni z MOW w pewnym stopniu są wykluczeni edukacyjnie. Za owym stwierdzeniem przemawia to, że oferta edukacyjna takich placówek na poziomie ponadpodstawowym w większości skupia się na kształceniu zawodowym uniemożliwiającym wychowankom

przystąpienie do egzaminu maturalnego. Przy omawianiu wykluczenia edukacyjnego młodzieży niedostosowanej społecznie ważny jest jej dostęp do edukacji. Trzeba zaznaczyć, iż jest on ograniczony wobec młodzieży skierowanej do MOW. Środek wychowawczy, jaki jest zastosowany w stosunku do młodego człowieka, powinien uwzględniać nie tylko orzeczenie takich środków, które są zgodne z obowiązującym prawem, lecz także brać pod uwagę indywidualne cechy nieletniego. W myśl tego konieczne jest, by orzeczonego środek uwzględniał aspiracje edukacyjne jednostki. Nie może być tak, że sprawa edukacji jest traktowana drugorzędnie. Ponadto umieszczenie nieletniego w danej placówce nie powinno być uzależnione od dostępności miejsc, jakimi one dysponują. Kształcenie nieletnich z MOW powinno koncentrować się na takich zawodach, jakie umożliwiałyby znalezienie pracy po opuszczeniu placówki.

Kształcenie resocjalizacyjne to proces, który powinien obejmować działania dydaktyczno-terapeutyczne. Jego nadrzędnym celem jest korygowanie przejawów zaburzeń w zachowaniu i wadliwych postaw społecznych, rozbudzenie oraz wzmocnienie zainteresowań edukacją, kompensowanie deficytów z zakresu wiedzy i umiejętności szkolnych, wyeliminowanie negatywizmu szkolnego. Kształcenie młodych ludzi w warunkach resocjalizacji instytucjonalnej powinno być priorytetowym zadaniem, a w jego realizację powinni być zaangażowani nie tylko nauczyciele, ale cała kadra pedagogiczna. Ograniczona oferta edukacyjna placówek resocjalizacyjnych, w których w większości dominuje kształcenie zawodowe, to pewnego rodzaju wykluczenie edukacyjne młodzieży niedostosowanej społecznie.

Podsumowując, trzeba postawić pytanie: Czy takie zawody, jak kucharz, fryzjer, stolarz czy robotnik budowlany są tymi, które zaspokajają potrzeby edukacyjne jednostek niedostosowanych społecznie? Oczywiście w wielu przypadkach taka oferta kształcenia jest zgodna z indywidualnymi predyspozycjami i możliwościami wychowanków, a oferowane zawody dają szansę sukcesu zawodowego na niższych szczeblach. Tym samym własne doświadczenia autora niniejszego artykułu, bazujące na pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi w MOW, pozwalają zauważyć, że wiele takich osób predysponuje do kształcenia nie tylko na poziomie przygotowującym do zawodu. Młodzież niedostosowana społecznie może się realizować także na szczeblu edukacji średniej (technikum, liceum), a w dalszej perspektywie podjąć kształcenie na poziomie wyższym. Warto wyartykułować, iż kwestia edukacji jednostek niedostosowanych społecznie jest obszarem zaniedbanym, zarówno na poziomie teoretycznym, jak i praktycznym.

BIBLIOGRAFIA

- BĄBKA, J. (2014). W poszukiwaniu strategii edukacyjnej przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu osób z niepełnosprawnością. *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, 4, 87-104.
- BEDNAREK-MICHALSKA, B. (2005). Wolny dostęp do informacji i wiedzy czy wykluczenie edukacyjne? Trendy światowe a Polska. *Biuletyn EBIB*, 2(63). <http://www.ebib.pl/2005/63/michalska.php> [dostęp: 09.10.2020]
- BELCER, A. (2013). Zbędni, odrąceni i niechciani – wykluczeni! W: M. Pokrzywa, S. Wilk (red.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki badań* (s. 9-24). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- CZERKAWSKI, A. (2012). Wykluczenie edukacyjne niedostosowanych społecznie. *Chowanna*, 1, 109-120.
- DLUGOSZ, P. (2013). Wykluczenie edukacyjne wśród młodzieży – przypadek gimnazjalistów z Południa Polski. W: M. Pokrzywa, S. Wilk (red.), *Wykluczenie społeczne. Diagnoza, wymiary i kierunki działań* (s. 153-170). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- DOMALEWSKI, J. (2006). *Plany edukacyjne wiejskiej młodzieży: między strefą „możliwego” i „niemożliwego”*. W: K. Szafraniec (red.), *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi* (s. 236-252). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- FRĄCKIEWICZ, L. (2005). Wykluczenie społeczne w skali makro i mikroregionalnej. W: L. Frąckiewicz (red.), *Wykluczenie społeczne* (s. 11-16). Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- FRYSZTACKI, K. (2000). Problem społeczny. W: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- GÓRNIAK, K. (2007). System edukacji wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego. W: E. Tarkowska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne młodzieży* (s. 29-33). Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- GROTOWSKA-LEDER, J. (2005). *Ekсклюzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne*. W: J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Społeczna ekсклюzja i inkluzja. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań* (s. 25-44). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- ILNICKA, R. M. (2008). *Środowiskowy kontekst niedostosowania społecznego młodzieży*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- JAROSZ, M. (2008a). *Obszary wykluczenia w Polsce*. W: M. Jarosz (red.), *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny* (s. 7-18). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- JAROSZ, M. (2008b). Wstęp. W: M. Jarosz (red.), *Naznaczeni i napiętnowani. O wykluczeniu politycznym* (s. 7-16). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997, nr 78, poz. 483.
- Konwencja o Prawach Dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku, Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526.
- KOZARZEWSKI, P. (2008). Wykluczenie edukacyjne. W: M. Jarosz (red.), *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny* (s. 137-176). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- KUKLA, D. (2012). Aspekty planowania kariery edukacyjno-zawodowej przez młodzież sprawiającą problemy wychowawcze. W: I. Motow (red.), *Readaptacja społeczna nieletnich w Polsce po transformacji ustrojowej* (s. 31-45) Częstochowa: KONIKA.
- KWIECIŃSKI, Z. (2002). *Wykluczanie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- MIELCZAREK, M. (2020). Chocholi taniec, czyli jak szkoła przegrywa walkę z wagarami i galerią handlową. *Rozprawy Społeczne*, 14(2), 72-85.

- MIŁKOWSKA, G. (2005). Od odrzucenia szkolnego do wykluczenia społecznego młodzieży. W: W. Kubiak, B. Urban (red.), *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży* (s. 495-512). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- MRÓZEK, Ł. (2014). Zjawisko wykluczenia społecznego więźniów i osób opuszczających ośrodki penitencjarne. Analiza problemu i możliwości przeciwdziałania zjawisku. *Studia Socialia Cracoviensia* 6(2), 45-59.
- MURAS, M. (2006). *Wykluczenie i integracja społeczna a rozwój zrównoważony*. W: *Wykluczenie i integracja społeczna w Polsce. Ujęcie wskaźnikowe* (s. 34-50). Warszawa: UNDP i MPiPS.
- NOSZCZYK-BERNASIEWICZ, M., BERNASIEWICZ, M. (2012). *Sytuacja szkolna nieletnich w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich. Analiza jakościowa*. *Chowanna*, 1(38), 121-131.
- NOWAK, A. (2012). Pojęcie, istota, przyczyny, mechanizmy marginalizacji i wykluczenia społecznego. *Chowanna*, 1(38), 17-32.
- NOWAK, J. (2008). *Potencjalne i realne ograniczenia procesu wykluczenia społecznego*. W: J. Nowak (red.), *Meandry wykluczenia społecznego* (s. 9-19). Warszawa: WWSP TWP.
- PILCH, T., BAUMAN, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- POKRZYWA, M. (2014). Zagrożenie wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży z rodzin ubogich w województwie podkarpackim. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica*, 49, 163-180.
- POSPISZYL, K. (2001). *Praca wychowawcza z uczniem niedostosowanym społecznie*. W: M. Łobocki (red.), *Praca wychowawcza z dziećmi i rodziną* (s. 42-58). Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD PISA. Wyniki badania 2009 w Polsce*. http://www.edunews.pl/images/pdf/raport_pisa_2009.pdf [dostęp: 17.10.2020].
- ROSA, A., JAKUBOWSKA, A. (2017). Zagrożenie wykluczeniem społecznym na obszarach wiejskich krajów Unii Europejskiej. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 19(3), 244-249.
- RYCHLIŃSKI, S. (1976). *Wybór pism*. Warszawa: PWN.
- SILVER, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, 5-6, 531-578.
- SOBCZAK, M. J. (2016). *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- SOROKIN, P. A. (2009). *Ruchliwość społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- SZARFENBERG, R. (2006). *Marginalizacja i wykluczenie społeczne. Wykłady*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej, Uniwersytet Warszawski.
- SZECÓWKA, A. (2004). *Teleologiczne podstawy przeciwdziałania dewiacjom uczniów niedostosowanych społecznie*. W: M. Prokosz (red.), *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata. Przejawy – zapobieganie – terapia* (s. 55-70). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. 1982, nr 35, poz. 228.
- WARZYWODA-KRUSZYŃSKA, W. (2011). *Badania nad ekologią i dziedziczeniem biedy w wielkim mieście*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- WŁODARCZYK, J., GAŃKO, N. (2011). Wykluczenie edukacyjne. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(3), 61-73.
- ZACHARUK, T. (2010). Resocjalizacja w warunkach edukacji inkluzyjnej. *Resocjalizacja Polska*, 1, 221-229.

WYKLUCZENIE EDUKACYJNE
JAKO JEDNO Z ZAGROŻEŃ WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO NIELETNICH
Z MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKÓW WYCHOWAWCZYCH

STRESZCZENIE

Przedmiot badań w niniejszym artykule odnosi się do wykluczenia edukacyjnego jako jednego z zagrożeń wobec nieletnich umieszczonych w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych (MOW). Z przedmiotem badań korespondował ich cel, którym było poznanie oferty edukacyjnej nieletnich z MOW pod kątem wykluczenia edukacyjnego. Z kolei problem badawczy, jaki postawiono w artykule, zawarł się w pytaniu: Czy, a jeżeli tak, to w jakim stopniu nieletni z MOW są wykluczeni edukacyjnie? Projekt badawczy zrealizowano za pomocą metody monografii, a jej uzupełnieniem była technika analizy dokumentów. Narzędzie badawcze stanowił natomiast autorski arkusz danych. Przy opracowaniu materiału badawczego bazowano na dokumentacji pozyskanej z Ośrodka Rozwoju Edukacji (ORE) w Warszawie.

Słowa kluczowe: wykluczenie edukacyjne; wykluczenie społeczne; młodzież niedostosowana społecznie; nieletni, młodzieżowy ośrodek wychowawczy.

EDUCATIONAL EXCLUSION AS ONE OF THE THREATS SOCIAL EXCLUSION
OF MINORS FROM YOUTH EDUCATIONAL CENTERS

SUMMARY

The subject of research in this article deals with educational exclusion as one of the threats to minors placed in youth educational centers. The subject of research corresponded to their goal, which was to get to know the educational offer of minors from MOW in terms of educational exclusion. On the other hand, the research problem presented in the article was included in the question: Whether, and if so, to what extent are minors from MOW educationally excluded? The research project was carried out using the monograph method, supplemented by the technique of document analysis. The research tool was the original data sheet. When developing the research material, it was based on documentation obtained from the Education Development Center in Warsaw.

Keywords: educational exclusion; social exclusion; socially maladjusted youth; minor.